

ПІДХОДИ ДО ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано основні схеми фізико-географічного районування, що включають територію Хмельницької області. Здійснено загальну характеристику особливостей їх регіональної структури. Проведено оцінку напрямків використання основних схем фізико-географічного районування з позицій наукових досліджень та практичного використання.

Ключові слова: фізико-географічне районування, фізико-географічний таксон, ландшафт.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Для розробки та створення обґрунтованої схеми фізико-географічного районування необхідні регіональні дослідження природних компонентів, ландшафтів, ПРП, еколого-географічного стану території. На базі схеми фізико-географічного районування необхідно розробляти стратегію збалансованого регіонального природокористування та здійснювати оптимізацію взаємодії природної і антропогенної систем. Детальна схема фізико-географічного районування необхідна фахівцям у галузі господарського та екологічного управління, землевпорядникам, науковцям природодослідникам та ін. На сьогодні для Хмельницької області існує декілька схем фізико-географічних районувань, що суттєво відрізняються. Окремі з них використовуються відомствами та науковцями, інші маловідомі. При використанні конкретного районування рідко вказуються його особливості у порівнянні з аналогами, наголошуючи лише переваги. Така ситуація ускладнює узгоджену наукову та господарську діяльність не дозволяючи інтерпретувати первинний фактичний матеріал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробки схем фізико-географічного районування, що включають територію Хмельницької області висвітлені у працях ряду науковців від початку ХХ ст. до сьогодні. Перші спроби районування належать В. Докучаєву, Г. Таньфільєву та С. Рудницькому. Це були загальні схеми, структура та склад регіональних таксонів у яких відрізнялися від сучасних. Так у Г. Таньфільєва базовим регіоном районування виступав краєвид ("Природна районізація України". 1922), а в С. Рудницького – район ("Фізична географія України". 1925).

Наступний етап розробок схем районування пов'язаний з розвитком господарства УРСР у повоєнний час. К. Воблій у праці "Економічна географія радянської України" (1945) виокремив природні зони, які поділялися на мікрорайони. "Атлас Української РСР та Молдовської РСР" (1962) включає схему в

структурі якої виокремлені зони, області та підобласті. У книзі "Фізична географія УРСР" (1969), авторами якої є А. Ланько, О. Маринич та М. Щербань обґрунтований фізико-географічний поділ на зони, провінції і області. Аналогічний підхід використаний у праці "Україна и Молдавия" (1972. Головний редактор І. Герасимов).

Основні підходи до фізико-географічного районування території Хмельницької області, що найбільш часто використовуються сьогодні, відображені в схемах К.І. Геренчука, М.М. Койнова, М.П. Цися, 1964р. [1], Л.І. Воропай, М.Н. Куниця 1982р. [2], К.І. Геренчука 1984р. [5], А.М. Маринича, В.М. Пашенка, П.Г. Шищенка 1985р. [3], А.М. Маринича, Г.О. Пархоменка, О.М. Петренка, П.Г. Шищенка 2003р. [4], В.П. Палієнка М.Є. Борщевського С.Ю. Бортника та ін. 2004р. [6]. Вказані схеми районування створені на основі різних методик тому суттєво відрізняються між собою. Попри значну кількість схем районування у пояснювальній записці для Хмельницької області (практично кожної з них) акцентується увага на обмеженості комплексних ландшафтних досліджень території області і відповідно необхідності удосконалення існуючих схем районування [1, 2, 4, 5].

Метою публікації є оцінка провідних схем фізико-географічного районування території Хмельницької області з позицій їх використання для наукових досліджень і практичних потреб.

Виклад основного матеріалу. Основною проблемою кожного районування є вибір базового критерію. Фізико-географічне районування базується на комплексній оцінці природних умов території з позиції взаємозв'язку природних комплексів. Врахування одного провідного критерію має методологічні недоліки з двох причин. По-перше провідний вплив одного компонента в одному комплексі може повністю нівелюватися іншим компонентом у сусідньому комплексі. Так подібні за морфологією природні комплекси суміжних територій

можуть суттєво відрізнятися за генезисом та внутрішньою структурою (особливо у випадку тривалого антропогенного перетворення). По-друге з позиції рівнозначності компонентів вплив жодного з них не може бути визначальним для формування комплексу.

Ще один підхід, що базується на зміні провідного компонента, або чинника формування природного комплексу залежно від ієрархічного рівня одиниці районування (наприклад використання "ряду Солнцева" для визначення меж природних країн, зон, країв, областей, районів). Підхід методологічно виправданий, однак не завжди практично придатний (наприклад якщо тектоніко-геологічні умови чітко вирізняють таксони районування нижчих рангів таких, як природна зона, при просторовій гомогенності кліматичних факторів, у межах рівнин).

Враховання одночасно багатьох критеріїв не завжди дає однозначні результати, через проблемність кореляції параметрів. Крім того для реалізації підходу необхідні додаткові польові дослідження для створення ландшафтних карт конкретного масштабу. Відсутність останніх, на нашу думку, і є основною причиною досліджуваної проблеми. Базою зараз виступають дрібномасштабні ландшафтні карти, що не дозволяє репрезентативно обґрунтувати критерії виділення таксономічних одиниць рангу районів та областей. Ще одна проблема пов'язана з відсутністю єдиної думки щодо побудови системи таксономічних одиниць (край – провінція, ландшафт – фізико-географічний район).

Хмельницька область розміщена у межах Східноєвропейської рівнинної країни. Протяжність регіону з півночі на південь хоча і суттєва (понад 200км), однак кліматичні умови практично не впливають на виокремлення природних геопросторових таксонів. Провідними факторами фізико-географічної диференціації є складні геолого-тектонічні умови та рельєф території. Природна рослинність території знищена або замінена антропогенною, і відповідно, може виконувати лише допоміжну роль при здійсненні районування. Ґрунтовий покрив, як консервативний компонент геосистеми, зберігає свої властивості після знищення природної рослинності. Ґрунтова карта поряд геологічною, тектонічною та гіпсометричною, є основною для виокремлення або уточнення фізико-географічних таксонів низького рангу (районів). Вказані особливості враховані в кожній з проаналізованих схем фізико-геогра-

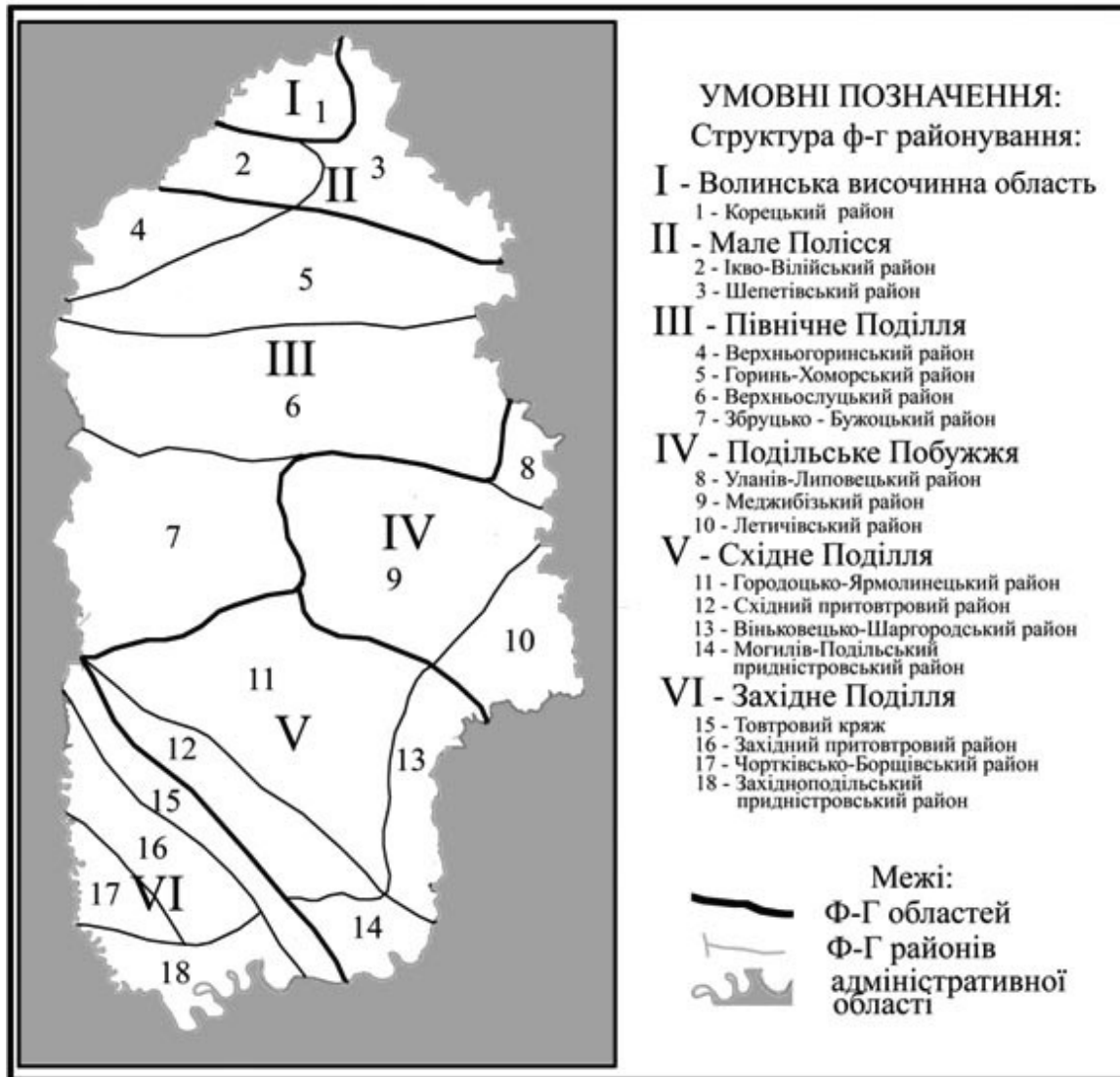
фічного районування.

У сучасних наукових пошуках залежно від потреб дослідження, спеціалізації дослідника та належності його до наукової школи найчастіше використовують чотири схеми фізико-географічного районування, на яких відображена територія Хмельницької області (Рис 1-4). Вони створені у різні періоди, компетентними науковими авторськими колективами. Дві з них є по суті модифікаціями попередніх схем (Рис. 2, 4). Основні схеми відрізняються якісним та кількісним складом фізико-географічних таксонів, а також конфігурацією їх просторових меж.

Кількість природних зон та країв (провінцій) представлених на території Хмельницької області у різних схемах змінюється від 2 до 3. Це обумовлено включенням зони широколистяних лісів до системи фізико-географічного районування України та встановленням її східної межі. У виокремленні фізико-географічних областей спостерігаються найбільш суттєві відмінності: від 2 до 9. Кількісні розбіжності в структурі фізико-географічних районів мають меншу амплітуду: від 18 до 21. Основні відмінності конфігурації меж таксонів характерні для фізико-географічних районів у центральній та південно-східній частині Хмельницької області (Рис. 1-4).

Окрім вказаних відмінностей, на усіх схемах є ряд спільних ознак. Так в усіх випадках майже однаково виокремлено Товтровий фізико-географічний район, збігається межа між "Поліськими" та "Подільськими" регіонами, територіально виділені регіони: східної частини Волинської, та Авратинської вододільної височин (однак їх підпорядкування та конфігурація відрізняються).

Перша з проаналізованих схем фізико-географічного районування (Рис. 1.) створена представниками львівської фізико-географічної ландшафтно-геоморфологічної школи, під керівництвом К.І. Геренчука. Вона викладена у фундаментальній монографії "Природно-географічний поділ львівського та подільського економічних районів". Включає дві природні зони, шість областей та 18 районів. З останніх повністю в межах адміністративної області розміщені три (Меджибзький, Городоцько-Ярмолинецький та східний Притовтровий). Особливостями районування є виокремлення прилеглих до товтрової гряди понижених районів (аналогі передгірних) а також чітка демаркація придністровської смуги районів по вираженню високих терас.

Рис. 1. Фізико-географічне районування Хмельницької області (К.І. Геренчук, М.М. Койнов, М.П. Цись, 1964р.)

Схема районування зорієнтована на комплексне господарське використання природних умов подільського регіону. У регіональних дослідженнях одержала найбільше застосування серед західноукраїнських фізико-географів (зокрема ландшафтознавців) протягом 60-80х рр. ХХ ст. У біогеографічних дослідженнях вказану схему використовують до сьогодні.

Наступна схема районування запропонована К.І. Геренчуком, відображена у серії регіональних монографій "Природа адміністративних областей", зокрема в останній публікації серії – "Природа Хмельницької області". Районування суттєво відрізняється від попередньої схеми. Виокремлені дві природні зони (ландшафтні типи), які включають два краї з чотирма областями та 17-ма районами. Фізико-географічні області виокремлені за зональним принципом та відповідають основним басейно-

вим системам, які наявні в Хмельницькій області. Природні райони виокремлені таким чином, що понад 50% їх площі знаходяться в Хмельницькій області (крім Летичівського та Вовковинецького), при цьому лише Вовчоцько-Бужоцький повністю знаходиться в межах області (Рис.2).

Проблемними моментами є демаркація північної межі Ушицького району та нечітка диференціація природних територій з переважанням ландшафтів палеодолин і терасових місцевостей у Придністровському лісостепу [5]. Схема районування адаптована для вирішення господарських проблем та оптимізації природокористування з адміністративних позицій Хмельницької області. У наукових дослідженнях одержала слабе застосування через унікальність регіонів та складність їх кореляції із провідними схемами районування.

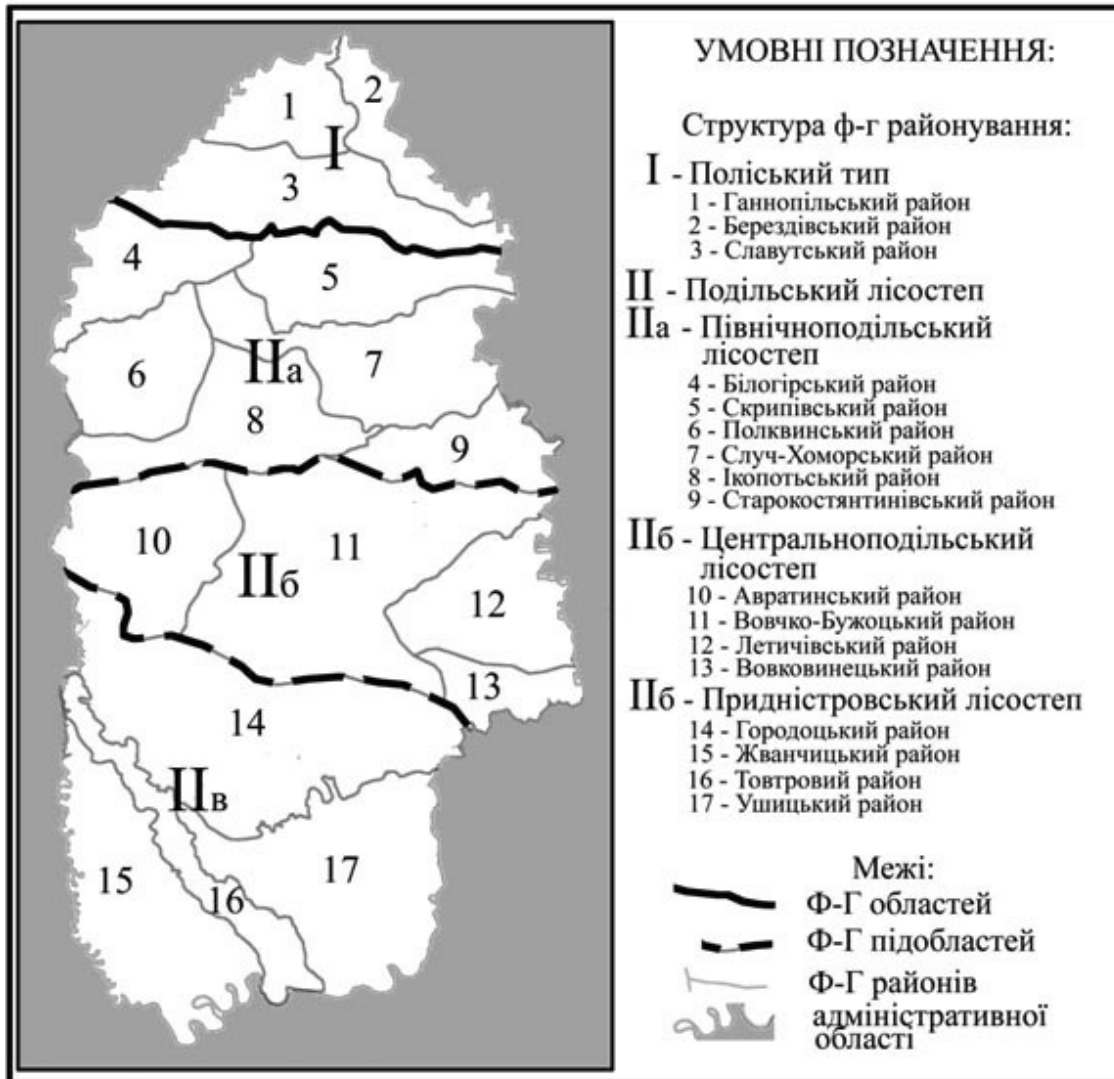

Рис. 2. Фізико-географічне районування Хмельницької області (К.І. Геренчук, 1984р.)

Схема фізико-географічного районування території Хмельницької області яку створили Л.І. Воропай та М.Н. Куниця має ряд спільних рис зі проаналізованими вище схемами. Межі таксонів морфологічно подібні, хоча їх структура відрізняється. Виокремлені області Мало-го та Житомирського Полісся. Між басейновими системами р. Південний Буг та р. Дністер розміщується Дністровсько-Бузька височинна (вододільна) область. Районування включає найбільшу, порівняно з аналогами, кількість таксонів: 9 природних областей та 21 район. Повністю у межах Хмельницької області розміщені три райони: Ярмолинецький, Дунаївецький та Студеницький (Рис 3).

Загалом схема районування є об'єктивною, та добре деталізованою, що проявляється, зокрема, у конфігурації меж таксонів. Для виокремлення регіонів використовувались структури природних та антропогенних ландшафтів. Вона враховує також межі адміністративної

області, що дозволяє розробляти господарські проекти на ландшафтній основі та здійснювати комплексну екологічну оцінку стану природних умов. Вказане районування є базовим у дослідженнях для Чернівецької та Вінницької наукових ландшафтознавчих шкіл. Автори продовжують удосконалювати вказану схему за результатами нових досліджень [6].

Найновіше фізико-географічне районування України запропоноване представниками Київської ландшафтознавчої школи у складі авторського колективу: А.М. Маринича, Г.О. Пархоменка, О.М. Петренка, П.Г. Шищенко (Рис 4.). Схема є удосконаленим авторами варіантом розробки 1985р. Вона суттєво відрізняється від проаналізованих вище, якісним складом таксонів районування вищого рівня. Тут виокремлено три природні зони. Крім мішаних лісів та лісостепу тут додано зону широколистяних лісів яка займає близько 70% території. Зони поділяються на 7 фізико-

гео-графічних областей та 19 районів. Районування відображає широтну зональність та секторність. Недоліком є недостатня

обґрунтованість меридіонально зорієнтованих меж у північній частині Середньоподільської області та західної межі Лісостепу.

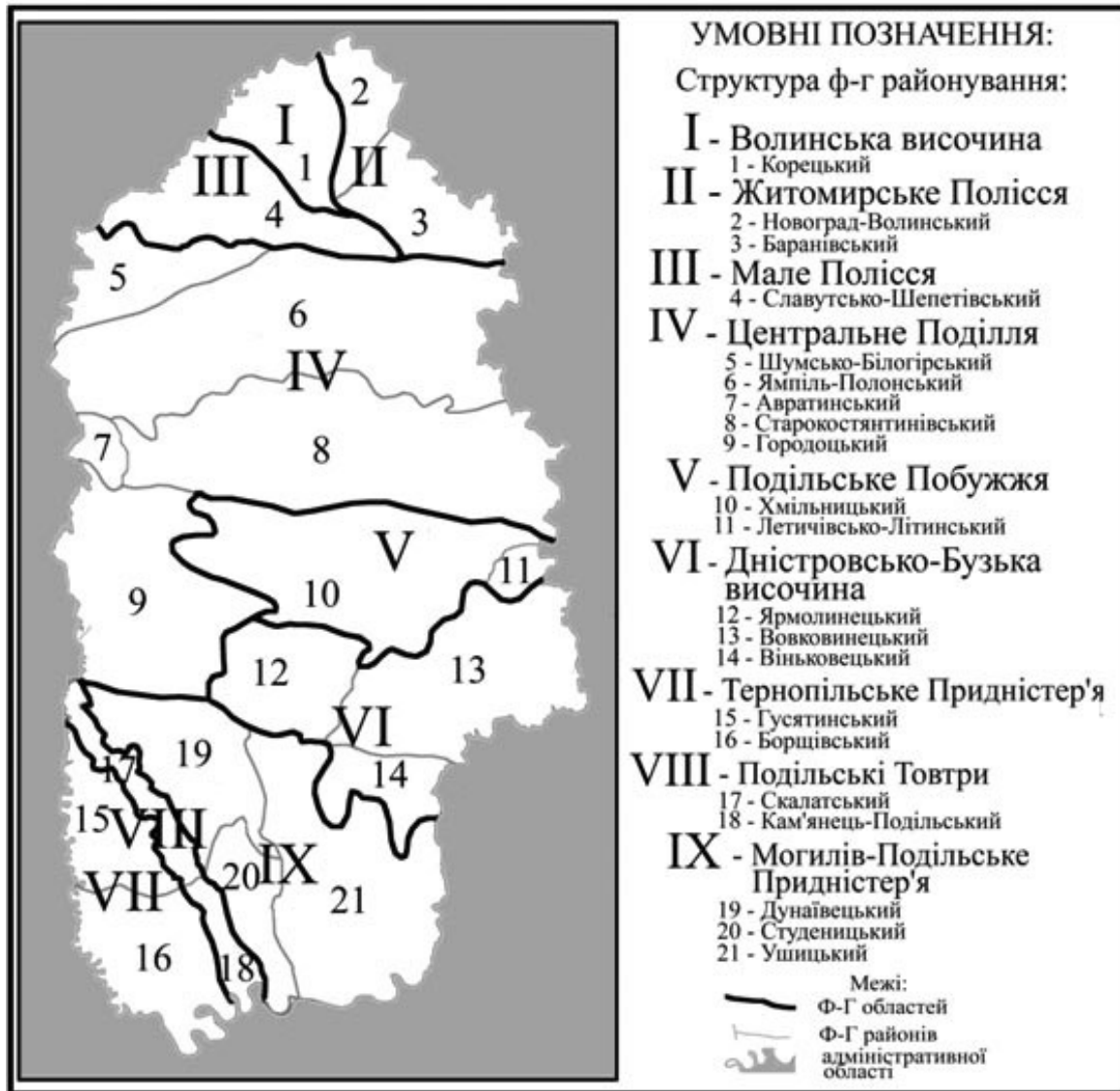
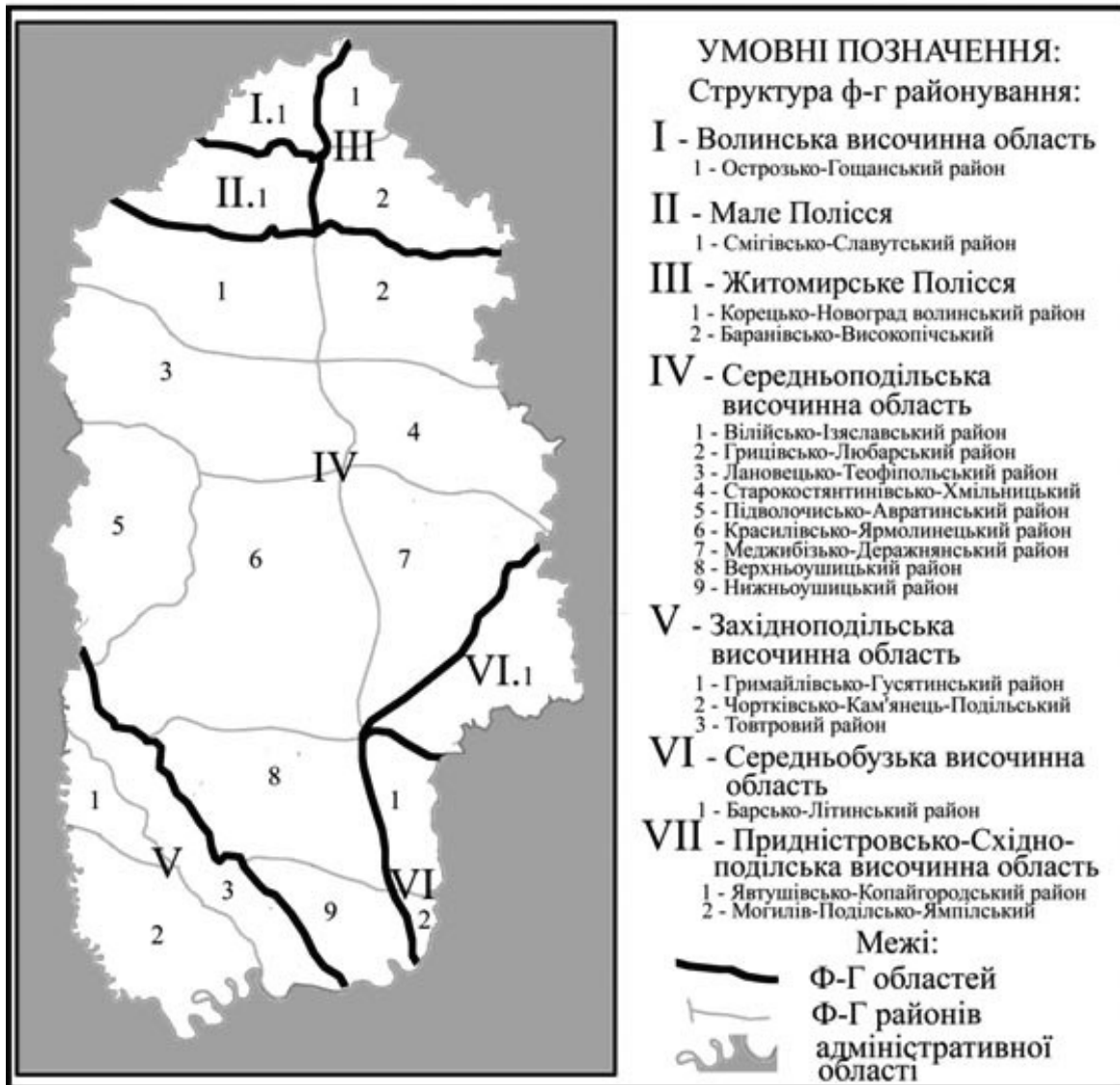

Рис. 3. Фізико-географічне районування Хмельницької області (Л.І. Воропай, М.Н. Куниця 1982р.)

Схема добре відображає антропогенні ландшафти та регіональну систему природокористування, що визначає її придатність для вирішення господарських проблем. Використовується практично у всіх сучасних регіональних географічних дослідженнях Поділля.

Вказана схема районування на сьогодні є офіційною, однак зазнає критики з позиції регіональних ландшафтознавчих шкіл через слабку деталізацію меж таксонів низького рангу та адміністративну прив'язку їх власних назв. Це обмежує застосування схеми при крупномасштабних дослідженнях. Для середньо- і дрібномасштабних досліджень усієї території України схема є універсальною.

Висновки. Кожна із охарактеризованих схем фізико-географічного районування може застосовуватись, як основа для досліджень природних компонентів, ландшафтних комплексів чи господарських систем. Їх аналіз демонструє переваги та недоліки, залежно від сфери та умов використання. Сьогодні для середньомасштабних природничих досліджень найчастіше застосовується схема на Рис. 4, оскільки вона найновіша, добре обґрунтована у розрізі фізико-географічних таксонів високих рангів та відповідає сучасній концепції організації структури ландшафтних комплексів.

Рис. 4. Фізико-географічне районування Хмельницької області (А.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г. Шищенко 2003р.)

Схеми на Рис. 1. і Рис. 3. застосовуються для більш детальних досліджень ландшафтних комплексів чи окремих їх компонентів науковцями львівської та чернівецької і вінницької ландшафтознавчих шкіл відповідно. Схема районування представлена на Рис. 2. сьогодні практично не використовується, однак вона найкраще пристосована для формування ланд-

шафтно-орієнтованої системи природокористування у Хмельницькій області. Створення уніфікованої схеми фізико-географічного районування області, на базі детальної ландшафтної карти, залишається одним з провідних завдань регіональних географічних досліджень.

Література:

1. Геренчук К.І. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів / К.І. Геренчук, М.М. Койнов, П.М. Цись. – Львів: Видавництво ЛУ, 1964. – 222 с.
2. Денисик Г.І. Природничка географія Поділля / Г.І. Денисик – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
3. Маринич О.М. Фізико-географічне районування // О.М. Маринич, П.Г. Шищенко – Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – Київ, 1993. – Т. 3: П – Я. – С. 340 – 343.
4. Маринич О.М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г. Шищенко – Укр. географ. журнал. – 2003. – №1. С. – 16 – 21.
5. Природа Хмельницької області / Під. ред. проф. К.І. Геренчука – Львів: Вища школа, 1981 – 128 с.
6. Середнє Придністров'я / Під. ред. Г.І. Денисика. – Вінниця, ПП. "Видавництво "Теза", 2007. – 431 с.
7. Середнє Побужжя / Під. ред. Г.І. Денисика – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 280 с.
8. Національний атлас України. — К.: ДНВП "Картографія", 2007.

Резюме:

Игорь Касияник. ПОДХОДЫ К ФИЗИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМУ РАЙОНИРОВАНИЮ ТЕРРИТОРИИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТИ.

Проанализированы основные схемы физико-географического районирования включающие территорию Хмельницкой области. Совершено общую характеристику особенностей их региональной структуры. Проведено оценку путей использования основных схем физико-географического районирования с точки зрения научных исследований и практического использования.

Ключевые слова: физико-географическое районирование, физико-географический таксон, ландшафт.

Summary:

Igor Kasijanik. APPROACHES TO PHYSIOGRAPHIC ZONING TERRITORY OF KHMELNYTSKY REGION.

Analyzed the basic scheme of physical-geographical regionalization involving the territory of Khmelnytsky region. Done a general description of the regional peculiarities of their structure. Conducted an assessment of ways to use the basic patterns of physical and geographic zoning in terms of research and practical applications.

Key words: physical-geographical zoning, physical-geographical taxon, landscape.

Рецензент: проф. Сивий М.Я.

Надійшла 10.03.2012р.
